

VI.

Tähtsad mehed.

Läti Kindek. — Heinrich Stahl.

Toimetanud M. J. Eisen.

Tartus.

Schnakenburg'i trükk ja kulu.

Sind 20 kop.

Tähtsad mehed.

Kuues anne:

Läti hindrek. — Heinrich Stahl.

Toimetanud

M. J. Eisen.

Tartus.

Schnakenburgi trükk ja kulu.

1884.

Genfuri poolest lubatud. — Tallinnas, 30. Sept. 1883.

Läti Sindrek!

ja tema

ajaraamat.

Nagu paks udu, kust päikese, kuu ega tähtede läik läbi ei paista ega selget valgust filma ei lase tulla, nagu piiskane pimedus, mis kõik kohad eest kinni katab, nii et midagi ei näe, nõnda on ka meie Eesti rahwa muistne aeg, Eesti rahwa muistne elu ja olu. Nastasajad, jah koguini aastatuhanded on Eesti rahwas ära elanud, suuri ja tähtsaid, wägewaid ja wahwaid tegusid teinud, rahwastega wõidelnud, mõnegi waenlase sõjawäe peale wõimust saanud ja mõnegi wastase maad ja linnad ära wõtnud, — aga see kõik on meie eest warjul, kõigest sellest ei ole meil mingisugust teadust. Et Eestlased maailmas oliwad, seda saame wana aja kirjameeste

kirjadedest küll kuulda, aga see on ka kõik, mida kuuleme. Esimest korda nimetab Cesti nime kuulus Rooma kirjamees Tacitus, kes ligi 1800 aasta eest elas. Hiljemal ajal teavad mõned kirjamehed juba mõne sõna Cestlastest kõnelda, aga mis nemad kõnelewad, on nagu ennemuistne jutt, mis küll armas ja lõbus lugeda, aga mida ometi mitte kõik tõeks pidada ei tohi, liiategi veel sellepärast, et kõik, mis meile Cestlastest sell ajal kõneldakse kuuldud jutu järele kirja pandud. Ükski neist kirjameestest, kes sell ajal Cesti rahvast kõnelewad, ei ole ise Cesti maal käinud ega tunne ise Cesti rahvast.

Mida wiletsam ja kehnam muistse aja turdmine, seda suuremat rõõmu tunneme, kui wiimaks niisugusest ajast, kus Cesti rahwa elu ja olu ennast muutis ja rahwal otsegu uus aeg algas, oma maa esimese ajaraamatu kirjutatud leiame olewat, mis meile Cesti rahvast kaunis rohkestes sõnumid annab. Et meie siin esimest korda tõelikkude teadust saame, on see ajaraamat ja tema kirjutaja väga tähelepanemise wäärt ja

iga isamaa poja ja rahwa armastaja kohus on ennaft nendega tutrustada.

Kõige esmalt vaatame ajaraamatu kirjutaja peale. Sest saadik, kui ta raamatut mööda läinud aastafajas esimest korda trükiti, kannab ta Lāti Hindrefu nime. Uuem aeg ei taha temale ometi seda nime enam soowida. Tuba umbes kahetümne wiie aasta eest jäiwad mitmed õpetatud mehed selle poolest kabe wahele, kas ajaraamatu kirjutaja ka tõeste Lätlane on, nagu sinna maale seda kõik arwasiwad. Mida enam ajaraamatut ja tema kirjutaja elu uuriti, seda selgemalt saadi aru, et Hindref mitte Lätlane ei wõi olla. Seda arwamist hakkasiwad õpetatud uurijad, nagu G. Pabst, H. Hildebrand, P. Jordan, grahw Sievers j. n. e. ikka enam ja enam õigeks pidama ja laiale lautama, nii et meie päiwil neid õpetatud mehi weel wäga wäha on, kes Hindrefut Lätlaseks peawad.

Kust see tuleb aga, peame siin küsima, et ajaraamatu esimene wäljaandja Gruber Hindrefut Lätlaseks nimetab ja mis peale

toetab ta seda ütlust? Miks ei taha meie aegsed õpetatud mehed Hindrekut mitte enam selleks pidada?

Kui Gruber Hindrekut Lätlaseks nimetab, toetab ta ennast selle peale, et ajaraamatu kirjutaja ennast ise Läti Hindrekuks nimetada. Et seletust anda, kudas Lätlane niisuguse ajaraamatu kirjutanud, jutustab ta, Piiri piiskoppidel olnud wiisiks, siit maa rahwa seas noori mehi Saksa maale saata, kus nad mõne aja õppinud, et isamaale tagasi tulles preestri ehk tulgi ametit pidama wõiksid hakata.

Tõsi on, et Hindrek nõnda kõneleb, et teda Lätlaseks wõib pidada. See tuleb ometi kõigest ühe korra ette. Kui selle ütluise teiste sarnaste kõrwa paneme ja neid wõrdleme, leiame, et tema ütlust üsna õieti teisitigi wõib mõista. Wõrdlemiste aruandmistest ja otjüste järele ei tähenda Hindreku ütlus, ta olla sacerdos Henricus de Lettis (XVI, 3*) mitte seda, mis rahwa soost Hindrek olnud, waid kus rahwa

---

*) Siin kui ta edaspidi tähendab Ilamrite wahel Ladina number ajaraamatu peatükki, Araabia number aga nimetatud paragrahwi, kus ütlus leida on.

seas ehk kus kohal ta tööd teinud. Õpetatud uurijad, nagu Pabst ja Hildebrand ei nimeta teda sellepärast ka mitte enam Läti Hindrefuks, vaid Läti maa Hindrefuks ehk Lätlaste preestriks Hindrefuks. Naga tähendatud, annab Hindref enesele aga ühe korra selle nime; muidu nimetab ta ennast ikka sacerdos Henricus (preester Hindref) ehk sacerdos, qui erat prope Ymeram (preester, kes Ymera jõe ligikal oli [XVIII, 3]) ehk Henricus, Lettorum minister de Ymera (Lätlaste teener Hindref Ymera jõe äärest [XX, IV, 1]) ehk Lettorum sacerdos (Lätlaste preester [XXIV, 5; XXV, 6 b]). Need nimetatud näitused tunnistavad, et ta küll Lätlaste preester, aga ei lausu ometi sõnagi jüst, et ta ise Lätlane oli. Kõik see annab meile woli, ütlewad õpetatud uurijad, temalt Lätlase nime ära wõtta, liiategi weel sellepärast, et kui ta muidu mõnest Lätlastest jutustab, ta iga korra selge nime Lettus (Lätlane) juurde lisab (Wardefe XII, 6; Melufe ja Wargribbe XXIII, 5). Miks pidi Hindref iseennast niisuguse nimega nime-

tama, kellel kahetordne tähendus? Kui ta häbenenud oleks ennast Vätlasteks tunnistada, ei oleks ta enesele mingit muud kõrvalist nime annud. Nii on siis selge, et Hindrek ennast ise mitte Vätlasteks ei tunnista.

Kui ajaraamatu esimene väljaandja Gruber peale selle Liivi maa piiskoppide wiisist kõneleb, et nad siit maalt noori mehi Saksa maale õppima saatnud, ja jutustab, Hindrek kõneleda ka sedasama, siis ei anna see ometi mitte weel kaugeltki selle üle otsust, et Hindrek ise ka nende noorte meeste seas olnud. — Hindrek kõneleb tõeste, et piiskopp Albert aastal 1200 Liivlaste wanemat 30 poisikest wõtnud ja neid Saksa maale saatnud (IV, 4 ja V, 1) ja et ta aastal 1206 sedasama teinud, kus ta Kirholmist mitu Liivi wanemat Saksa maale wiinud, et nad seal „ristirahwa kombeid näeksiwad ja kuuleksiwad ja usklikeks saama õpiksiwad.“ Et neist aga waimulikud mehed saanud, seda ei kõnele Hindrek mitte. Üksnes kahega on seda tema sõnumite järele sündinud. Kui ta preestri

Johanni surmast jutustab, ütleb ta: „Ta oli Wiru maalt pärilt (natus ex Wironia); Meinhardt oli teda Siigberdi kloostriisse Sumala sõna tarkust õppima saatnud (X, 7).“ Veel teise korra kõneleb ta sarnast lugu (XV, 9): „See Filip oli Leedo rahwa sugu, piiskopi majas üles kasvatatud ja nii ustavaks jäänud, et teda tulgina teisi rahwaid õpetama saadeti.“

See on kõik, kelle peale Gruber toetab, kui ta Hindrekut Lätlasteks tahab teha; muud tunnistust temal enam ei ole. Et need tunnistused otsust ei anna, oleme näinud; vaatame nüüd mõnda muud tunnistust, mis võimatumaks teewad, et Hindrek Lätlane on.

Kui Gruberile filmapilguks õiguse anname, et Hindrek Lätlane oli, ütleb Jordan*), oli hädaste tarwis, et ta mõnda aega Sakslaste hulgas elas ja ennast preestri ameti wasta walmistas. Üksnes jell kombel wõis sündida, et Hindrek enesele niipalju Saksa waimu ja mõtteid sai, et ta iseennast Sakslaste sarnaseks wõis pidada, ja nii palju tarkust ja õpetust kogus, et ta ajaraamatu

*) „Inlandis“ 1858, Nr. 14.)

Ladina keeles „oma peremeeste ja truude seltsimeeste palwete ja soowimiste peale kirjutas“ (XXIX, 9.) Hiljem oli ta Sakslasteft alati kangel, kus tall niijuguseks õppimiseks wäga wäha aega üle jäi. Ta elas Sakala ja Dandi rajal alalise sõja kära keskel, ehk käis Eesti maal ja katsus rahwast ristiusku pöörda.

Uga kui meie aja peale waatame, saame pea aru, et Hindrekul wõimatu oli Saksa maal mõnda aega õppida. Kui Sakslased meie maa üles leidsiwad, oli neil kõige esmalt Liwlastega ja Eesti lastega tege- mist, selle peale õppisiwad nad Semgallasi, Wenelasi, Kuurlasi ja Leedo rahwast tundma, ja alles 1206 saiwad nad Lätlastega kokku. Weel sellisamal aastal läks preester Daniel Lätlaste juurde ja ristis neist mõne (X, 15). Tärgmisel aastal oliwad Sakslased Lätlastel Leedo rahwa wasta abiks. Pea selle järele ristis preester Alobrand mitu küla Lätlasi Dmera jõe ääres ja läks siis Riiga tagasi jeda piiskopile kuulutama. Piiskopi rõõm oli wäga suur. Et

kiriku eest hoolt kanda, pühitses ta oma õppija Hindreku preestriks ja saatis Mlobrandi uueste Lätlaste juurde ja temaga ühes ka Hindreku. Mlobrand pööris pea Riiga tagasi, Hindrek aga jäi Lätlaste seka elama (XI, 7).

Sell wiisil ei jääks Hindreku õppimise ajaks rohkem aega üle kui ligi kakss aastat 1206 kuni 1208 aasta lõpuni. Et nii lühikese ajaga toorest, harimata Läti poisist, kes pealegi veel pagan oli, tarf ristirahwa preester ja Ladina keeli ajaraamatu kirjutaja saada ei wõinud, on kähuga katsuda.

Mis meile iseäranis imelik, ütleb grahw Sievers raamatus „Die Lettenburg Mutine und die Nationalität des Chronisten Henricus de Lettis,“ on see, et Hindrek mitte õieti Läti keelt ei mõista. Tema ajaraamatust leitakse wäga wähä Läti keeli sõnu, ja neidki ei kirjuta ta õieti. Need on kõik kohtade nimed, keelest enesest nimetab ta aga kõigest ühe sõna. Sme lugu on, et Hindrek seda ainult sõna õieti Ladina keelde ümber ei nane ega teda õieti ei muuda. „Draugs“ ei ole mitte seltsimees (socius), nagu Hindrek

ümber paneb, waid sõber (amicus); tema affusativus mitte draugum, waid draugu.

Tähelepanemise wäärt on see, et Hindrek mõnda Lāti maa kohta nime mitte Lāti keeli ei kirjuta, mis ta, kui ta Lätlane oleks olnud, tõeste oleks teinud, waid Liwi ehk Gesti keeli.

Hindrek ei nimeta Koiva jõe mitte Lāti „keeli Gauja“, waid Liwi keeli Koiva nimega; ka Düüna ehk Wäina jõe ei anna ta Lāti keeli Daugawa nime. Aštijärw, kelle Lāti keeli nimi Burtneek=eser on, kannab ajaraamatust alati Gesti keeli nime: Aštijärw. Ka mõnda muud kohta nimetab ta Lāti maal Gesti keeli nimega. Niisamuti ei nimeta ta ka oma naabri kihelkonda, mis tema elukohtast umbes 25 wersta kaugel oli ja kellel Lāti keeli nimi Straupe, kelle Lāti keeli nimega, waid muudab teda Gesti ehk Liwi keele järele Koopaks ümber. Kudas on see wõimalik, et sündinud Lätlane naabri kihelkonna õiget nime ei teadnud, mis ta ometi peaaegu iga päew kuulis. Aga sest ei ole weel küll: Sievers katsub

koguni seda tunnistada, et ta omagi kihelkonda õige nimega ei nimeta.

Kui kõik õpetatud uurijate tunnistused ühte kokku paneme ja kui arvustus neile midagi süüks ei wõi mõista, on selge, et Hindrek Lätlane ei wõi olla. Et ta aga Lätlane ei wõi olla, peab suurem jagu õpetatud mehi, nimelt Hildebrand, Jordan, ka Pabst teda Sakslaseks, kes alles Eewi maale tulles Läti ja Gesti keelt õppima hakanud. Mõned muud, nagu Dr. M. Weske, arwawad teda koguni Eiwlaseks.

Uuemal ajal on mõned Hindrekut koguni Gestlaseks teha katsunud. Nemad põhjendawad oma ütlushi mõne Gesti keele sõna peale, mida raamatust leiawad, kui ka tähenduse peale, Hindrek olnud tulgi ametis. Nende arwamised ei kesta ometi arwustuse ees.

Paneme esmalt Hindreku raamatus tarwitatud Gesti keele sõnu tähele. Need on iseäranis selle poolest tähtsad, et nad kõige wanemad riismed meie keelest on. Palju neid ei ole, ega ole neist, mis on, kõik

õiged. Sieti kirjutab Hindrek Cesti keeli sõnu, kui Cestlased Saksa preestrit piinawad ja pilgates hüüawad: „Laula, laula, pappi!“ Niisama teise korra, kui üks Viwlane kindluse ümberpiiramise ajal kindlusest hüüab: „Maga magamas!“ Wiimsed sõnad paneb Hindrek Ladina keelde ümber, aga ime küll, hoopis wõeriti: „jacebis hic in aeternum,“ mis „maga magamas“ ei tähenda, waid „siin ja pead igaweste puhkma.“ Veel teise korra tarwitab Hindrek sarnast sõna, mis aga wäga raske seletada. XV, 3 seisab „mageta“ kelle Ladina keele tähendus Hindreku oma ümberpaneku järele „jäädawalt jääma“ (manere in perpetuum) olla. Sõna „magetac“ lõpp ei lähä Cesti keelega sugugi kokku.

„Maja“ sõna tarwitab Hindrek „koku-
kogumise paiga“ tähenduses. Kuda pro-
fessor A. Ahlqwist ja Dr. J. Krohn
arwawad, ei ole aga „maja“ sugugi Cesti,
waid Lätti keele sõna; Cestlased laenanud
seda Lätlaste „mahja“ käest. — Sõna
„malewa,“ kellega Hindrek sõjawäge tähend-

dab, on nüüdsest keelest kadunud; üksnes ühest rahwalaulust leitakse teda veel. Et aga sõna algujuur raske seletada, kahklewad mõned, kas ta tõeste Eesti keele sõna. — Sigelt on weel sõna waipa = waip tarwitatud.

Muudest sõnadest, mis weel Eesti keelega ühte lähewad, on „nagatae“ ehk „nogatae“, mis raha asemel tarwitatud nahku tähendab. Dr. S. Krohni seletuse järele on „nagatae“ wõi „nogatae“ Eiwil keeli sõnast „naagöd“ ehk „noogöd“ = nahad. — Sõnast „kihelfond“ teeb Hindrek „filekunda“. Sõna lõpust wõime näha, et sell ajal weel täielikumaid sõna wormisid tarwitatud; „kunda“ a on aja jooksul ära kadunud ja „fund“ ehk „fond“ järele jäänud; niisama on ka enne tähendatud „pappi“ sõna lõpu i enesest ära heitnud, kuna nad Soome keeles praegugi alles on. Muidugi tunnistawad mitmed koha nimed sedasama, nagu Soontagana, Togatagana, Tarwanpe, Majanpate j. n. e. Sõna alg „file“ ei ole aga õige; seda wõib waewalt uskuda, et sõna hiljem enesele h tähe wahese liitnud.

Iseäranis selgeste annab otsust, et Hindrek Gesti rahwa elu ja keelt wäähä tundis, tema ütlus, Gestlastel olnud suur jumal Tharapita, kelle nime ta ka Tarapitha, Tharapitha ja Tharaphita kirjutab. See olla Wiru maal ilusas hiies sündinud ja lennanud sealt Saare maale. Hindreku sõnumi järele hüüawad Gestlased seda Tarapitat sõjas appi. — Et Gestlastel aga Tarapita nimelist jumalat ei olnud, on selge. Niisama selge on ka, et Hindrek siin kaks sõna puuduliku keele ja olu tundmise pärast ühte sulatanud. Tema kuulis Gestlaste hüüdu „Taara awita,“ arwas seda kõik jumala nimeks ja tegi sest „Tarapita“ nimelise jumala. Wist oli, ütleb Dr. J. Krohn „Kirjallises Kuukauslehes 1879, Siwlastegi ülijumalal peaaegu seesama nimi; ühe nende maakonna nimi on Toraida, mida „Tor' aidaks“ s. o. Toori aidaks seletada wõib.

Gestikeelsid inimeste nimesid ei ole Hindreku raamatus rohkem kui kahessa. Kõige sagedamini leiame nime „Lembitu“.

Tähelepanemise väärt aga on, kui mitmet wiisi ta seda nime kirjutab. Meie loeme: Lembitu, Lembito, Lambito, Lambite, Lembitus; wiimne nimi koguni Ladina keeli lõpuga. Kui Hindrek juba ühte Gesti nime, mida alati kuulda oli, wiiel wiisil kirjutab, mis ei wõinud siis muude sõnatega sündida! Teised nimed on Meme, Wotele, Maniwalde, Wydamas, Lembitu wend Unipewe, Tabe- linus ja Kyriawanus. Wiimased kaks nime on jällegi ladinastatud; Hindrek on Gesti lõpu ne, wana nen, Ladina nus'eks muut- nud. Mõnele Liwi nimele on ta ne lõpu jätnud.

Rohkem kui inimese nimesid on Hin- drekul Gesti koha nimesid. Need on juu- remalt osalt ladinastatud, nagu Dandi maa = Ugaunia, Wiru maa = Wironia, Harju maa = Haria, Haapsalu ümberkaudu- sed maad = Kotalia j. n. e. Tärwa maast teeb ta Gerwa ja Garwia. Ka muidu kir- jutab ta sõna „järw“ ikka „gerwe“, rikub aga wahel koguni ära ja muudab ta „ger- rew'e'ks, nagu XV. 7. Emajõe paneb ta

aga iga korra Ladina keelde ümber ja nimetab teda „Wete emaks“ (mater aquarum).

Koha nimeses nähitse Hindretut sõna lõpul e'd armastawat, sest wäga palju nimesid lõpewad a asemel e'ga. Niijugu- sed le lõpetused on näituseks Dwele ja Leole Sakalas, Warbole ja Raigale Harju maal, Kuldale Tallinna lähedal, Haniale Lääne maal ja palju muid. Kõik need on ometi õiged ja lõpulisid nimed, nagu sarnasid Soomegi keeles ütlemata palju ja nagu need kõik kohta tähendawad. Sellisamal kombel on muu lõpulistel nimedelgi sagedaste e, nagu Somelinde = Soomelinn. Ei siin wõi muud olla kui et Hindret nimed wõeriti kirjutanud. Wana worm oleks wõinud kuuluda lina ehk linna, ehk koguni, nagu Dr. J. Krohn arwab, Wepsälaste keele kombel lidna, aga mitte linde.

Kõik need üles pandud tähendused tunnistawad seda waleks, et Hindret õieti Eesti keelt oleks mõistnud. Olgu weel lõpetuseks hia juurde lisatud, missugusid wõeriti arwamisi ta Eestiaste elu kohtaagi

awaldab. Kui Beverini ümberpiiramise ajal preester linna walli peale läheb ja seal kannelt mängib, mis Gesticlasi nõnda waimustab, et nad linna ümberpiiramise järele jätawad ja koju tagasi pööravad, sünnib see Hindreku arwamise järele sellepärast, et Gesticlased iialgi weel sellest arnast mangu ei ole kuulnud. Kui suur wõeriti arwamine see on, ei ole siin tarwis seletama hakata: Hindreku ütlist tunnistawad kõik Gesti rahwalaulud ja jutud, kõik muinasusulised riismed waleks. Imestlema peame ometi, kuidas meie päiwil mõni õpetatud mees niisugust sõgedust ilma mingisuguse arwustliku tähenduseta maailma ette saadab.

Selle järele ei ole tarwis kahe wahel olla, et Hindrek mitte Gesticlane ei olnud. Gesti keelt wõis ta küll mõista, aga mitte täielikult. Seda arwab ka professor Leo Meyer, kes, olgu mööda minnes öeldud, omas raamatus: „Ueber die bei Heinrich dem Letten sich findenden Nachrichten von den Esten“ Hindrekut Pätlaseks peab.

Mis rahwa soost Hindrek õieti oli, selle üle on raske otsust teha. Kaks teed jääb meile wallale: kas Sakslaseks ehk Liivlaseks tunnistada. Mõlemale poole kaalub uurijaid.

Waatame nüüd weel, mis meil muidu ajaraamatu kirjutaja elust teada on. Nagu õpetatud uurijad arwawad, on ta aastal 1203 Liivi maale tulnud. Kuna ta Riia ehitust, mõõga ordu asutust ja muid tähtsamaid juhtumisi, mis enne 1203 olivad, lühedalt kõneleb, hakkab ta 1203 ferraga selle aastaseft Alberti Liivi maale tulekust, sõdimisest mererööwlite Saarlasestega ja piiskopi lahkest wastawõtmisest Riia linna rahwa poolest iseäranis täielikult ja pikalt jutustama (VII, 1—4).

Riiga jäi Hindrek mitmeks aastaks elama ja valmistas ennast, nagu Hildebrand arwab, preestri ameti wasta. Kui ta 1208 nii wanaks oli saanud, kui seadus nõudis, pühitseti teda preestriks ja saadeti wanema ametiwennaga Uobrandiga Lätlasti ristima. Dmera jõe äärde jäi ta elama ja hakkas seal „igawese elu õndsust kuulutama“

(XI, 7). Kui Gestlased korra Beverini kindluse ümber piirasivad, läks Hindrek, kes kindluses juhtus olema ülesse walli peale ja hakkas seal mängima. Gestlased jäiwad waatama ja küsisiwad, mis see tähendada. Lätlased tänada Jumalat, oli wastus. Pea läksiwad Gestlased ära ja nüüd tungisiwad Lätlased Gesti maale. Tagasi tulles andsiwad nad saagist ka Hindrekule osa (XII, 6). Kui aga Gestlased uueste Läti maale tungisiwad, jäi ta kõigest warandusest ilma ja ka ta kirik rifuti ära (XVI, 3).

Lätlased nähikse Hindrekut väga suure auu sees pidanud olevat. Kui 1212 mässamine tõusis, saadeti Hindrek mõne seltsimehega mässajaid waigistama. Seltsimeestele tehti mitmel wiisil paha, aga Hindreku külge ei pannud keegi kätt (XVI, 3).

Suul 1215 pidi Hindrek oma töö mõneks ajaks seisma jätma. Ratseburgi piiskop läks Rooma nõuupidamisele ja wõttis Hindreku enesega kaasa. Tee peal oli neil kange tormeidega ja Saare maa mererööwliste laewadega palju wõidelda. Üksnes Jumala

imeteu ja piiskopi palwe läbi saiwad nad, nagu Hindrek ütleb, alles kolme nädali pärast Gootlandi saarele (XIX, 5—7).

Varsti selle peale kui Hindrek Rooma oli jõudnud, suri Ratseburgi piiskop ära. Hindrekul oleks tagasitulemine väga raske olnud, kui mitte piiskopp Albert õnneks ka Roomas ei oleks olnud, kes Hindreku enesega ligi wõttis.

Kui Hindrek Eiwi maale tagasi jõudis, algas tall õige rahutu elu. Ühte järke sammus ta sõjawäe hulgas, kelle põhja pool Gestlastega palju tegemist oli. Tuba Augusti kuul 1216 näeme Hindrekut Harju maal sõja teel, kus ta kunni Tallinna küladeni jõudis; kui sõjawägi Särwa maale läks, oli ta ristijate preestrite hulgas. Alma wahpe pidamata rändas ta ühest kohast teisi; pea oli ta kaugel lõune pool, pea jälle põhja Eesti maal. Nõnda kestis lugu edasi, kunni wiimaks kümneaastase wastapanemise järele wahwad Gestlased Saksa walitsuse alla pidiwad heitma. Müüd ei käinud preestrid enam sõjawäega seltsis, waid üksikult ehk kats koos riisutud ja laastatud maades rahwast ris-

timas. Hindrekut leiame nüüd põhja pool Ema-
jõe Peipsi järve ääres tööd tegemat; Wiru ja
Tärwa maal ei wõetud teda aga mitte wasta,
sest siia oliwad Daanlased, kes wiimasel
ajal tüki Gesti maad oma kätte kiskunud,
oma preestrid ette saatnud. Ühe wanema
poosiwad Daanlased hiljem ülesse, sest et ta
Sakslastest ennast ristida lasknud (XXI, V 1).

Selle aja sees kui Sakslased ja Daanlased
maade pärast tülitseiwad, tegi Hindrek Paala
jõe ja Wirtsjärwe ääres oma tööd edasi.
Tulgeste raius ta Wiru piiril Taarahiies eba-
jumalate pildid puruks ja näitas, et usk nende
sisse tühine on. Selle peale ruttas ta Dandi
maale, kus ta kunni Wene rajani jõudis, ja
lõpetas rahwa ristimist Resk, Gesti maal
(XXIV, 5—6).

Selle järele ei ole tüki aega Hindreku mis-
sioni tööft midagi kuulda. Weel ühe korra
leiame ajaraamatu tema nime nimetawat.
Aastal 1226 saadeti Hindrek rannaäärtesse
maadesse, kus ristimata rahwas rõõmuga
tema sõna wasta wõttis (XXIX, 7). Sörg-
misel aasta hakkatusel teeb ta oma ajaraa-

matule lõpetust, ilma et Alberti wiimast walitsuse aega oleks kõnelelud. Seega ühes lõppeb ka teadus tema elust. —

Oleme siia maale ajaraamatu kirjutajat tundma õppinud, siis katsume nüüd endid ka tema ajaraamatuga, mis meil ju palju tähtsam on, tuttavaks teha.

Nii palju kui teame, on targemal meestel Hindrefu ajaraamat alati tuttav olnud. Kõik meie maa ajaloo kirjutajad, kes hiljemal ajal oma raamatuid kirjutasivad, on alguslikka sõnumid Hindrefu ajaraamatu seest korjanud ja teda enestele aluseks pannud. Ehk küll trükkimise kunst ammu juba üles leitud, ei olnud ajaraamatut siiski muul wiisil kui üksnes käsikirjas siin ehk seal saada. Alles 1740 laskis Gruber ta ühe käsikirja järele trükkida, mis aga mitte üsna täieline ei olnud, ja lisas omalt poolt mitmed tähendused ja seletused juurde. Seitseme aasta pärast pani Arndt ajaraamatu Saksa keelde ümber ja andis ta uute seletustega wälja. Arndti ümber pandud raamat oli peale 100 aasta pruugitam. Et ta aga

uuema aja nõudmisi enam täita ei jõudnud, pani Dr. Hansen ta 1853 teist korda Saksa keelde ümber ja G. Pabst, kes mõnda täielikumat käsikirja oli leidnud, 1867 kolmat korda.

Gesti keeles puudus tänini Hindreku ajaraamat, mis meie maa endise loo üle nii tähtsat otsust annab. Spetaja J. Hurti käe läbi oli küll seitsmenda aastakümne alguses mõni tükk ja lugu ilmunud ja lõpul „Sjamaa piltide“ nime all uueste trükitud, aga raamat ise jäi ikka weel wõeraks. Uuem aeg nõudis ometi hädaste terve raamatu awaldust. Seda nähes pani J. Jung mööda läinud aastakümne lõpetusel käe tööle ja eestistas G. Pabsti Saksa keelelise tõlgi järele Hindreku ajaraamatu. Käsikirja valmistegemise järele alles palus J. Jung G. Pabstilt ümberpaneku luba. Pabsti tõlgi kulufandja poolt tuli aga J. Jungile wastus, mis Pabsti töö tarwitamise ära keelas. Nii oli lootus lõpenud Hindreku ajaraamatut Gesti keeles lugeda. Siiski J. Jung ei jätnud järele. Teist korda wöttis

ta töö käpile. Tema hakkas Ladina keelt õppima, nii kirjutas ta oma eestistuse esimeses andes, ja pani siis ajaraamatu Ladina keelest otsekohse Eesti keelde ümber. Selle töö esimene anne ilmus 1882 Tartus H. Laakmanni juures „Eäti Hindrefu kroonika ehk ajaraamatu“ nime all; wiimne 1884.

Et Hindref mitte flooftris ei elanud, waid rahwa seas, kus ta ilma wahet pidamata ühest kohast teisi rändas ja et tall alati rohkeste tegemist oli, jäi tall kirjatöö jaoks wäga wäha aega üle. Mõne lühikesse tähen-
duse on ta küll wist meeles pidamiseks üles kirjutanud, aga pärist ajaraamatu kirjutust ei wõinud ta onieti ette wõtta. Alles siis, kui sõja kära waikis ja Hindrefu töö wähemaks jäi, wõis ta seda tähtsat tööd alustada. Kudas arwatakse, on ta raamatu 1225 aastal kirjutanud ja 29 peatüki wiimsed paragrahwid kewade 1226 Soontaganast tagasi tulles (XXIX, 7), pisut aega enne Moodenä piiskopi äraminemist juurde lisanud. Kui mitte aeg Weebruari kuust kesk Aprilli

kuuni liig lühike ei oleks, võiks arvata, et ajaraamat sell ajal kirjutatud.

30. peatükk, mis Saare maa ärawõitmisest 1227 aasta hakatusel räägib, on warsti selle järele kirjutatud. Hindrek jutustab lõpetuseks, kuidas Saarlased ristiusku pöördud, ja teeb siis korraga lõpetust, ilma et muudest juhtumistest enam kõneleks, mis sell aastal weel ette tuliwad.

Mis Hindrekut ajaraamatut kirjutama pani, oli ülemata meeste ja seltsimeeste palwe ja soow, et meie maal Kristuse ja Jumala ema auuks tehtud teud järele tulewale põlwele üles saaksiwad kirjutatud. Kas neil, kes seesugust üleskirjutust soowisiwad, peale auu püüdmise weel muu kasu püüdmist filmas oli, ei wõi selgeste ütelda.

Mis aluse peale Hindrek oma ajaraamatu kirjutas, annab ta meile raamatu lõputšas teada: ta ei olla midagi muud kirjutanud kui seda, mis ta ise mitte näinud ehk nende käest kuulnud ei olla, kes seda pealt näinud (XXIX, 9). Tema püüdmine on alati tött kõneleda. Kui ta mõni korra niisugustest

juhtumistest kõneleb, kus aru ei saa, kuidas ta neist teadust saanud, annab ta ise selle üle warsti otjust. Kui ta korra jutustab, ühes Leedo külas poonud 50 naist endid meeste surma pärast ülesse, tähendab ta selle sõnumi kohta: „Seda rääkis üks preester, nimega Johannes, kes sell ajal Leedo maal wangis oli (IX, 5).“ Piipe Bernhardi endiste juhtumiste kohta ütleb ta: „nagu ta ise mõnda korda kõneleud (XV, 4).“ Mõnda sama nimetab ta ka ühe preestri surmamist jutustades mõnda Liwlast, kes seda oma silmaga pealt näinud (XVIII, 8; XI, 4).

Hindreku tahtmine on meile kõneleda, kuidas meie maal ristiusku wälja lautati ja seda oma tahtmist annab ta meile juba raamatu hakatuses teada. Ta algab oma raamatut sellepärast ka selle ajaga, mill Saksilased esimest korda meie maale tuliwad. Kõigest sest, mis esiotsa sündis, kõneleb ta lühidalt, sest et ta esiteks ise esimesi juhtumist ei olnud näinud ja teiseks ristiusku weel väga wähä laiali lautada oli püütud.

Ehk küll Hindrek ristiusu wäljalautust ja paganate patust pöörmist ja ristimist oma peaülesandeks teinud, ei jutusta ta ometi mitte üksi seda, waid ka kõiki muid juhtumisi, mis usutoojatel Sakslastel siin maal oli. Nende kõrwaliste juhtumiste jutustamine wenib palja pikemale kui peaülesande jutustamine. See algab iseäranis 1203 aasta jutustamisel, mill, nagu arwatakse, Hindrek meie maale tulnud. Mida rohkem Sakslased maad oma kätte kisuwad, seda suuremaks lähcb ajaraamatu kirjutaja silmaring, seda enam on tall jutustada. Selgeste ja elawalt ei maali ta meile mitte üksnes suure sõjawäe tegusid silma ette, waid ka seda, kudas Sakslased üksikult küllades riisumas ja rööwimas käiswad ja siis Jumalat tänades tagasi tuliwad, kes neid rahwa kõrki meelt lastnud alandada. Iseäranis teeb ta meid suuremate ja tähtsamate juhtumistega tuttawaks, nagu näituseks, kudas waenlaste wasta wälja mindi, lossa ja kantsa ümber piirati, wastastega sõditi, wõitu saadi, waenlased alla heideti, nende maad paljaks riisuti

ja külad ära põletati, suurt saaki leiti ja lõpeks rõõmuga koju tagasi mindi. Seda jutustab ta Sakslastest, seda Eivlastest, Gestlastest ja Vätlastest. Tähtsamat juhtumist jutustades ei jäta ta ka kõige vähematki nimetamata, mis selle juhtumisesse puudub. Ta annab meile tähtsamate sõjaväe juhatajate ja ülemate nimed teada, nõndasama ka, misjuguft teed nad läksiwad, kuidas ilm oli, mis takistused neile ette tuliwad j. n. e.

Niisugused teadused wanast ajast, mis pealtnägija ise jutustab, on ülewäga tähtsad. Iseäranis tähtsaks teeb raamatut aeg, mill teda kirjutatud ja kellest tema räägib. Wana aeg lõpeb, uus aeg algab, ehk õigemalt muißtne aeg jätab meie maid jumalaga ja tema asemele astub wana aeg; paganate pimedus kaub, ebajumalate teenistus saab ottsa, ristiusk wõtab maad ja hakkab elawat Jumalat tundma õpetama; rõõmu healed ja kiituse laulud jääwad wait ja nende asemel püüawad leina laulud ja häda hüüdmised taewa poole tõusta; priiuse päike lähäb kauaks, kauaks ajaks looja ja pikk, pime öö

astub ränga orjusega rahwa sekka. — Elust ja ilust, mis mööda minemas, ei kõnele ehk ei taha Hindrek midagi kõneleda; seda selgemalt, elavamalt ja täielikumalt maalib ta aga seda filmade ette, mis nüüd algamas ja tulemas, kelle poolest enne ega tükk aega pärast keegi kirjamees meile tõsisid sõnumid ei anna. Niisuguse loo üleskirjutamine nii tähtsast ajast on tõeste üles arwamata kalliks pidada.

Nii väga kui Hindreku raamat kiituse väärt, peame ometi nimetama et seal ka mitmid puudusi on. Need puudused liidawad endid ometi heade omadustega nõnda ühte, et peaaegu ütelda võib, nad tulewad headest omadustest; sellepärast ei wõi siis neid puudusi ajaraamatu kirjutajale mitte suureks süüks arwata. Ta ei kõnele mitte üksnes seda, mis üksi ühel ehk teisel juhtumisel ette tuli ja seda sellepärast tähtsaks tegi, waid iga juhtumise jutustusel ka seda, mis teistel sarnastel oli. Ta sõja teel, ümberpiiramisel ja riisumisel tuli ometi väga palju ette, mis ühel niisama oli nagu teisel.

Üks ehk kaks korda on täielik juhtumise lugu väga armas ja lõbus lugeda, aga kui igast farnasest juhtumisest ikka sedasama täielikult kõneldakse üksnes mõne väikse wahega, kaub lugeja lugemise himu ära ja jutustamine läheb igawaks. Peale selle on enamiste igas ühesarnases juhtumises ühed kõnekäänud ja kõnewiisid, nii et jutustused nagu ühe wormi järele walatud näitawad olewat. Peaaegu wõiks ütelda, et, kui meil mõned teadused teada, meie kaunis pika loo üles wõiksimine kirjutada, mis ajaraamatu kirjutaja jutustusest wähä teisiti oleks.

Olgu siia üks näitus üles pandud, mis Gesti maale sõtta minemisest räägib, nagu seda 15 aastat ühte järge ette tuli ja kelle jutustus ajaraamatus pea igal pool ühesugune on.

Et see paha meelest ei ole läinud, mis üks suguharu ristirahwale teinud, kogutakse sõjawägi kokku, enamiste jõulu ajal, „kui lumi maad katab ja jää laeneid ja weed kõwaks lähewad nagu kiwid“ (XXX, 3). Sõjawäe südames on Sakslased, ümberringi

aga Lätlased ja Eiiwlased. Suure rutuga, mõni korra ööd ja päewad wahel pidamata, minnakse waenlaste maale; kui need tulekust sõnumit ei ole saanud, tungiwad kallaletungijad üle terve maa laiali, lööwad mehed maha, wõtawad naised ja lapsed wangi ja koguwad suurt saaki, iseäranis hobusid ja weisid kofku. Ühes suuremas külas ühendawad endid salgad. Siin puhatakse natuke aega ja jaetakse kõik saak ära. Kui siin ümberkaudu weel enne ei ole käidud, hakkab sõjawägi warsti tagasi minema; wõitjad ei mõtle weel ristimise peale ega oleks need, keda ära wõideti, ka weel selle wasta walmis. Kui ümberkaudu rahwas aga enne juba ristirahwa wõimust tunda saanud ehk koguni usku wasta wõtnud, aga pärast jälle ära taganenud, siis tulewad nüüd elusse jääjad, iseäranis wanemad, sõjawäe juurde. Neilt nõutakse ristiusu wastawõtmist, allahetmist ja kümnese maksu, miska nad rahul on. „Tumalat wõidu eest tänades, mis ta neile paganate peale annud,“ läheb nüüd ristirahwas „rõömuga“ tagasi.

Umbes sell wiisil kõneleb Hindrek kõigist Sakslaste Gesti maale tungimistest. Niisama nagu neist räägib ta ka kantside äravõitmisest, kelle ümberpiiramise jutuütlus alati ühesugune on.

Smeks ei ole meil seda Hindrekust sugugi tarwis panna; niisama nagu temal on kõigil keskaja ajaraamatute kirjutajatel wiisiks iga lugu ja juhtumist nii täielikult kui võimalik jutustada. Ta on näinud ja kuulnud, aga, peame juurde lisama, ei ole terawa silmaga waadanud ega tähele pannud. Suhtumisi jutustab ta meile küll kaunis elawalt ja täielikult, aga üleüldist lugu ja olekut jätab ta kõrwale ja ei räägi sest midagi. Puudulik on sellepärast tema jutuütlus meie maade pärisrahvast, nagu Gestlastest, Liwlastest, Lätlastest, nende elust ja olust, Sakslaste elust ja olust eneste keskil, ja maa korrast ja seadustest ülepea. Palju muud selle wasta on jälle, nagu nimetatud, liig täielikult ja pikalt jutustatud, aga niisugune täielik jutuütlamine ei wõi ometi neid kohta, kus Hindrek seda puudulikult teinud, heaks muuta.

Üks mees on, kellest Hindrek ajaraamatus iseäranis hea meelega räägib, kes otsesui tema ajaraamatu süda, kelle ümber kõik muud koos on. See mees on piiskopp Albert. Kuna Hindrek kahest esimesest piiskopist muidu lühedalt ja üleüldiselt kõneleb, maalib ta meile Alberti walitsuse aastat esimesest peale kunni kahekümne kaheksani korra järele filmade ette ja ei jätta ühtegi tema käikudest ega tegudest nimetamata, üks kõik, kas sell tähtsust on ehk mitte.

Peale Sakslaste räägib Hindrek ka veel teistest wõerastest rahwastest, kellel meie maal tegemist, aga tema arwamise järele on nad Sakslastel üksnes tülikis ees.

Wenelastest, kes järgeste ühte osa Liivi maad oma kätte kiskuda tahtsiwad, on see selge, vähem aga Rootslastest, kelle walitsus Pääne maal väga lühikese aja wältas. Kõige juuremad kurjategijad Sakslastele on Daanlased; nende kuningas nõuab ühte jagu maad enesele, mis ometi kõik õiguse pärast Sakslaste jagu oleks pidanud olema, sest et Sakslaste jalad enne meie maa pinna külge

oliwad puutunud; Daani kuningas kipub piiskopi kallale ja nende preestrid ei tee Saksa preestritele muud kui pahandust, sest et nad igal pool Sakslaste ette püüawad ristima minna.

Üksnes Sakslasi peab Hindrek meie maa tõsisteks ristiusu toojateks. Nad on nagu Giideonih mehed, sest et nende läbi, ehk neid küll vähä, Jumal suuri asju teha on lastnud (XXIX, 9). Nad nähikse temal nagu teine Iisraeli rahwas olewat; Riia linn on Issanda linn; Saksa sõjamehed Issanda sõjamehed, kes Issanda wõitlemist wõitlewad. Nagu Sakslased ustawad Jumala teenrid, on nad ka ustawad Maarja teenrid, kelle maa nad usu wälja lautamisega kauniks maaks teewad. Mis Sakslased teewad, on Maarja tahtmine; tema on kõik Liwi maa waenlased maha rõhunud, mäsajaid karistanud ja Daanlaste ülekõhtust kuningat wangi sattuda lastnud. Maarja on wastapanejatele kättemaksjaks, sõnakuulelikkudele armsaks emaks. Wenelaste ja Daanlaste kuningaid maeni-

setakse, et nad enam Sakslaste wasta ei hakkaks, waid rahus elakswad, et siis Maarja ka neile oma armu üles näitaks.

Kui Hindrek midagi jutustab, ei awalda ta peaaegu iialgi oma mõtteid ega seda, mis ta ise sest asjast arwab. Kui ta mõne korra omalt poolt midagi juurde lisab, on see enamiste waimulik tähendus ehk tähendus ja juhatus piiblisje. Suhtumised ise peawad kõnelema ja teewad seda ka sagedaste, aga mitte iga korra. Meie ei leia mingisugust wahe tegemist tähtsa ega wähem tähtsa wahel, mingisugust tähendust tegude ega juhtumiste kohta. Hindrek kõneleb nagu enne nimetatud, mis ta näinud ja kuulnud; mis peale selle, sellega ei ole tall tegemist.

Hindrek ise ütleb küll, et ta oma ajaraamatu liht keeles ja liht wiisi kirjutanud, aga seda ei wõi igas kohas ometi tõeks tunnistada. Esimestes peatükkides wõime selgeste näha, et ta juhtumisi liht wiisil, lühedalt ja selgeste kõneleb, aga kord korralt kaub see ikka enam ära ja jutustus wenib pikemale. Siin ja seal püüab ta kõrgemas

luule waimus ja piibli keeles kirjutada, kellel mõne korra ka üsna hea mõnu taga on, nagu kui ta Gestlaste maast nagu inimesest räägib, kes langenud poegi taga leiab, kelle surm tema meelest ei lähä, ehk kui ta Sumala ema üle suurt kiituse kõnet peab ja omaõid ning wõeraid maenitseb, et nad teda auustaksivad (XXV, 2).

Hindrefu soow on tött kõnelda ja seda kõneleb ta ka igal pool. Mis iial tehtud, olgu hea ehk kuri, ei jää nimetamata. Kui ta aga wahel oma mõtteid pisut awaldata ja õigelt teelt kõrwa läheb, ei wõi seda suuremaks süüks arwata. Ta oli ristirahwa preester ja wist kloostriis üles kaswatatud; ta arwas oma pühaks kohuseks kiriku eest seista. Mis kõik selleaegsed waimulikud mehed ilmalikkude asjade poolest mõtlesivad, mõtles ka Hindref. Mõndagi, mis meie nii kalliks ja armsaks peame, peab Hindref selleaegsete waimulikkude meeste mõtete järele tühjaks asjaks ja kõneleb sest üksnes põlgdusega. Sest tuleb siis ka, et Hindref meie rahwaste elust ja olust nii wähä kõne-

leb; tema lapsik meel arwab seda nii wiletsa olemat, et sest sugugi kõnelda ei maksa. Kui Hindrek sell kombel eksiteed käinud, ei ole ta seda mitte meelega käinud, waid kogenemata; see süü ei lange mitte tema, waid ta kaswatajate ja koolitajate peale.

Kui meie lõpeks weel korra Hindreku ajaraamatu, tema heade ja weade peale wae-tame, peame tunnistama, et kõik puudused tema kasu wasta midagi ei ole ja ajaraamatule ja tema kirjutajale tõeste auu peab andma, kes niisugusel wanal ajal meie maale ja rahwale tähtsa mälestuse märgi walmis-tanud. Siia maale on ta Gesti poegadele weel kaunis tundmata warandus, aga ma loodan, et sest saadik, kui ajaraamat terwelt Gesti keeles saada, igaiüks, kellel ta siia maale keele pärast wõeraks jäänud, ennast temaga tutwustab, oma esiwanemate waimu kindlust, wahwust ja julgust uurib ja seda aega tundma õpib, kus meie maa päris-rahwastel wabaduse päike looja läks ja piff orjuse öö asemele astus, mis alles seitsme saja aasta pärast noore koidu eest pidi taganema.

Heinrich Stahl.

Iga rahwa minewik on rahwa olewiku ja tulewiku kohta tähtjas; minewikus külwati, mis tulewikus lõigatakse ja olewikus peab külwatama, mis tulewikus tahetakse tagawara salwedesse korjata.

Sellepärast peab igamees, kes oma rahwa olewiku tahab mõista ja ta keskel tulusat tööd teha, tuttam olema sellejama minewikuga.

Ta peab waimus neid radasid käinud olema, kus esiwanematele rõõmu päike paistis, ta peab aga ka neid teesid tundma, kus rahu nurme rooside asemel ohaklised kibuwitsad kaswasiwad.

See nõudmine, minewik magagu ainult unustuse unes, mööda läinud asjadest ärgu kõneldagu midagi, ei ole mitte auus ja käib

tõe wasta. Nagu arst üksi siis võib tõbe täeliste parandada, kui ta teab, kust haigus tulnud, nõnda võivad ka wigadused rahwa elus vähendatud saada, kui nende juurde olewifus ja minewifus põhjani järele uuritakse. —

Ta kas see ei oleks wägivaldne töö, kui oma kodumaa ajaraamatust kuus kunni seitse sada aastat tahaksime maha kustutada, sellepärast et need leheküljed ühe rõhutud rahwa filmapisaratega on niisutatud. Tahaksime sell kombel unustust awaldada, siis oleksime tõeste erapoolifud: sest ahastuse aega unustades saaks meie filmad tuhniks minema neid korde nägema, kus keset kole dat ööd ja pilkase pimedust koidu küünalt püüeti põlema pista; ei meil oleks enam võimalik tänu nende meeste wasta awaldada, kes meie esivanematele juba nimetatud kurwal ajal head on teinud ja ka ühel hoobil meile, kes meie nende pärijad oleme.

Nimelt on igaweste mälestuse wäärt töö Pühakirja raamatute Gestikeelesse tõlkumine.

Oli küll uuel Gesti keeli piibllil iseäranis keelewigasi palju, siiski ei wõi me salata, et siis poolest tõlkujad meie usuisa Lutheruse waimus rasket ja waewalist teed on käinud.

Gest ühiraške pidi see töö olema, kujud pühade mõtete ja sügawate tähenduste tarwis ühes keeles luua ehk leida, mis seni maani koguniste harimata oli.

Enne kui seda suurt ja tähtsat kirjandustööd wõis käsile wõtta, weeresiwad muidugi ettevalmistamisega aastad aastate järel; enne kui raamatute raamat ilmus, awaldadi muidugi raamatuid ja raamatukesi.

Ta wäga tähtjas on, et kui Gesti kirjanduses esimesi sammusid alles astuti, kohe ära tunti, mis tingimiste all üleüldse ühes keeles wõib raamatuid kirjutada, et kõige enne keelt ennaft peab mõistetama.

Ta nõnda leiame kõige esimeste Gesti keele raamatute hulgas kohe ühe keele õpetuse. Muidugi tuleb sellesama kohta enam head tahtmist kui tegu kiita, sest meie saame allpool tema kirjutajaga tuttawamaks saama ja selle tutwuse peale toedates wõime juba

aru saada, misjuguft keelt nimetatud grammatika õpetas. — Peale selle keeleõpetuse, mis aastal 1637 ilmus ja kolme järgmise grammatika, sellest wiimane (Hornungi raamat 1693) tõeste juba keeleõpetus on — weereb nüüd aastaid kümnete kaupa edasi, enne kui raamatuid ajaliku elu tarwituseks jälle hakatakse ilmutama. Rõige vähemalt ei leia meie Tartu õpetatud Gesti Seltsi raamatute kogus, kes ometi hoolega wanu Gesti keeli raamatuid on korjanud, enne 1731. aastat mitte ühte ainust ilmalikku raamatut peale mõne väikese pulma laulu j. n. e. Ja seegi raamat ajaliku elu ülen- duseks, mis nimetatud aastal Tallinnas esimest korda wälja tuli, ei ole muud kui „Gesti-Wa Rahwa Kalender.

Muud sell ajal trükitud raamatud on kõik waimuliku sisuga, lauluraamatud, kate- kismused, ewangeliumid ja epistlid, palwe- raamatud, käsiraamatud Sumala teenistuse juhatuseks kodus ja kirikus.

Ta nimelt see asi on tähtis, et warat- selt aru on saadud, kuidas waimulikud laulud

meie rahwa keskel, kes loomuse poolest laulu armastaja on, kõige paremad kriisiliku elu äratajad ja südame puhastajad on.

Nõnda on siis lauluraamatut juba 17. aastafajal 6 korda trükitud, nimelt aastal 1637, 1656, 1694 ja 1695. Anti ka weel wähem lauluraamat „tallorahwa kohli ning kirko lapsede tarbix,“ nagu ta pealkiri oli, aastal 1689 ja 1693 wälja.

Saagu siin kohal ka kohe nimetatud, et sellsamal aastafajal Uus Testament Tartu murdes esimest korda ilmus (1686), kuna põhjapoolne Eesti rahwas weel ligi 30 aastat pidi ootama, seni kui ka Tallinna keeli Uus Testament wälja anti (1715). Terwe piibel ilmus aga alles aastal 1739. Tema on see suur ja ihaldusewäärt märk, kelle juurde 17 aastafaja firjandus jõuda püüab, kuhu ta aga weel ei jõua.

Kui siin siis wiimsest märgist ja sibilõpust kõneleme, siis wõime ka õigusega küsida: kus seesama siis algas? Ehk küsime teiste sõnadega: mis oli kõige esimene raamat Eesti keeles, misjugune oli ta sisu, kuis

oli ta välispidine foor, kes oli ta wäljaandja ja mill ajal ilmus ta?

Esimene Eesti keeli raamat trükiti Riia linnas aastal 1632 seitse aastat pärast Viivi maa Rootsi walitsuse alla saamist ja tema wäljaandja oli õpetaja Mag. Heinrich Stahl.

Küll räägitakse weel, et juba aastal 1553 Lutheruse katekismus Eesti keelesse olla ümber pandud. Kui see õige on, siis peame ülewäga kahetsema, et aastasadade tormid seda esimest wihku meile alal ei ole hoidnud. Ja väga wõiksime rõõmustada, kui see teadustus õigeks lähaks, et Püüki linnas, kus raamat trükitud, weel üks eksemplar temast olla üles leitud.

Siiski jäeks Stahli raamat tähtsaks, et ta wasta waidlemata esimene suurematest Eesti keeles awaldatud raamatutest on.

Temaga peame peale hakkama ja tema üle pikemalt kõnelema, sest et temast ka ülepea Stahli elust teadust saame.

Raamatu pealkiri on Saksa keeli ja tähendab: „Käsi- ja koduraamat õpetajatele

ja pereisadele Gesti würstikonnas Viivi-
maal." Tuba kentsakas pealkiri tuletab
meile meelde, misuguse ajaloo lehekülje peale
meid käsi- ja koduraamat juhatab, nimelt et
meie kodumaa Rootsi kuninga walitsuse all
seisab, kuhu ta seitse aastat enne raamatu
kirjutamisest a. 1625 Poola walitsuse alt
sai, kuna Gesti maa juba 1561 üle mere
naabrit oma isandaks tunnistama hakkas.

Ka käsi- ja koduraamatu sisu on kõige
esmalt Saksa keeli ja siis on sinna Gesti
keeli tõlk kirjilikkude ja waimulikkude tarwi-
duste kohta juurde lisatud.

Pitkemas Saksa keeli eeskõnes, kus kirja-
nik oma lugejaid waimulikule elule äratada
püüab, küsib ta wiimaks, kudas siis meie
kodumaal ewangeliumi kuulutusega ja krist-
liku eluga lugu olla?

Paraku, peab ta ise wastama, rahwa
elu seista küll alatumas korras.

Külmad ja wihased tuuled olla üle
Gesti pinna tormanud, raske ja werised sõjad
maad kurnanud, pitkem kui 80. aastane sõda
olla teda raugendanud.

Peale selle olla õpetajad Saksia maa mehed, kes Eesti keelt mitte ei oskawat. Ka kõige parama tahtmise juures keelt õppida, puududa neil kõige tarwilisemad abinõuud, sest neil ei olla ühtegi trükitud raamatut.

Ja mis tarwilisest materialist kirjutatud olla, see olla nõnda puuduline, et sest ühtegi kasu loota ei võida. Sellesama puuduse paelus olla ka pereisad, nõnda et ka nende poolt pea rahwa õpetust mitte ei võida nõuda.

„Nagu rumalad weised kaswada nad üles, elada ja surra, ilma juhatuseta jumalikule tundmisele, ilma taewalikkude asjade teadmiseta. Kahetsemise wäärt käes olewas häda-korras tahab nüüd Järwamaa praost Mag. Heinrich Stahl abi tuua, et oma raamatut awaldab Jumala auuks ja isamaale kasuks.“

Ei ta lasse ennast mitte eksitada, et ta tööd waraseks ja ilmaaegseks peeti, et ta ise suurte trüki kulude eest pidi seisma, kuna ükski trükkija Eesti keeli raamatut oma kulu peale ei tahtnud toimetada wõtta.

Seesuguse raamatu tarwidust ära tundes soowib kirjutaja lõpetuseks weel eeskõnes talle rohket laiali lautust, et pereisad perega teda loeksiwad, kodanikud ja kaupmehed oma sõbradega.

Peale selle teeb ta noortele meestele, kes Tartu, Riia ehk Tallinna gümnaasiumi peal õpiwad ja Sumala sõna kuulutajaks tahawad studeerida, kindlaks kohuseks, et nad aegsaste Cesti keelega end tutmustaksiwad ja teda hoolega õpiksiwad, kui pärast oma koguduste tuluks ammetit tahawad pidada.

Oh seda tähtsat, aga siiski õnnetumat soowi! Tema auuwäärt awaldaja hingab juba rohkem kui kaks aastasada mulla põues, aga tema täitmiseks ei sünni ülemate koolide poolt mitte midagi peale Tartu suurekooli, kus üks Cesti keele lektor ammetis on; ei taheta seesuguse soowi tähtsusstki ära mõista.

Kui eeskõne lõppeb, leiame ühe Ladina keeli laulu, mida Stahli haraldase ja tähtsa töö kiituseks Johann Philippus Hirter luuletanud ja mida ka ühes ära on trükitud, üks mälestus wanemast ajast, sest uuema

aja kirjanikud ei haffa soowitajaid ja kiitjaid kriitika awaldusi mitte ühes oma tööga ära trükkima, nimelt siis mitte, kui nad kui läila oma kiitus kõlawad.

Siis algab raamat ise, mille peasisu Lutheruse wäikene katekismus on.

Tuba wiie peatüki esimesed read näitawad meile selgeste, misjugune see keel on, mida esimene Eesti kirjanik 17 aastasajal kõneles.

Tuttawad sõnad kõlawad meile järgmises kujus wasta: Nedt wihs pehtükit meddi põhast risti oppeduffest. Se essimenne pehtück onse oppedus sest Resekuffest echk nedt kümme Summala keskut j. n. e. Meie usutunniustus algab järgmiste sõnadega: Minna usjekun öhe Summala sisse, Issa keicke weggiwesse taiwa ninck mah loja. Ninck söffe Jesum Christum . . meddi Issanda j. n. e. Kui wisa Gestirahwa mälestus on, mis mööda läinud ajal päritud pruufisid ja nimesid unustada ei taha, seda teeb meile ka kolmandama peatüki pealkiri: „se põha Pater“ selgests.

Seesugune Meie isa palwe nimi on katoliku aja pärandus, sest Ladina keeles, mis katoliku kiriku keel on, algab ta sõnadega „Pater noster“. — Ja see minewiku pärandus ulatab 17. aastajast weel palju kaugemale.

Kui nüüdgi weel Wõru maal peigmees ja mõrõja õpetaja juurde kihlusele tulewad, siis lähawad nad wanema rahwa ütelse järele, nagu „Tsa maapiltide“ kirjutaja awaldab „paadert lugema.“ Wist ei nõutud siis wanel katoliku usu ajal noore paari käest mitte muud, kui et „Meie isa“ palwet nad peast pidiwad mõistma. Ja kui praegu weel Wiljandi maal noor paar õpetaja juurde tuleb oma hõrna südame soowiga, siis lähäb ta rahwa ütelse järele: „paari lugema“. Ta pärib enesele, kui ta lugeda mõistab, sellega pruudi-paari täie õiguse. Nüüd ei ole aga jugugi wõimata, et „paari lugemise“ nimetamine „paaderi lugemisest“ on sündinud.

Palwed ja kiriklikkude toimetuste eeskirjad pärašt wiit peatükki tuletawad meile elawalt seda aega meelde, mill raamat ilmus.

Kui meie abielurahwa mahakuulutuse eeskirjas loeme: „Hans N. ning Gret N. tahtwat hend se abbi ello siisse Tummala Jehdusse perrast andma,“ siis awaldawad meile juba näituseks ette pandud nimed, et see aeg ise mitte kangel ei ole, mill meie õnnis usupuhastaja laulatuse korra seadusi on kinnitanud. Sest Lutherus ise on nimesi Hans ja Grethe oma wanemate järele näituseks enese laulatuse raamatus pruukinud. Karistmise kombel on wanema aja kuu, sest juba selle püha tallituse algus käib nõnda „minne erra sinna rojane waim ning anna mahds selle pöhalle waimulle.“ Sa enne usutunnistust leiame nõnda nimetatud kurratist lahkumise lootust,“ mida ristitaw, ehk tema waderid pidiwad awaldama, sest ristija küsis: Salgkat sinna erra kurratit? Ning keid temma töh? Ning keid temma asjad ning kombes?

Peale mõnesuguste palwete, patu tunnistuse ja armu kuulutuse sõnade lõppeb Aroni õnnistusega (4 Moos. 6, 24) esimene raamatu jagu.

Räsi- ja koduraamatu teine-jagu on Saksa- ja Gestickeeli lauluraamat.

Pärast eeskõnet, kus waimulikkude laulude tähendusest räägitakse ja sest rõõmsast juhtumisest, et nüüd ühel healel kodumaa kodanikud tänulaulusid võida taewa poole saata, astuvad jälle kiituse laulud raamatu kirjutaja üle meie filmi, kus ainult kõrge hobuse seljas sõidetakse.

Kolmest laulust keskmine, mida Halljala õp. Sartorius kirjutanud, sunnib meid natuke enese juurde seisma jääma.

Suudalistel ja Greeklastel, Roomlastel ja Sakslastel — nõnda algab laulif — olla oma kirjandus ja kirjapõllul tööd tehes — olla nad oma isamaad ülendanud ja kaunistanud.

Ainult Gestlaste maa olla senimaani nagu waenelaps, nende keel olla tähelepäenemata olnud, sest enne ei olla temas midagi trükitud.

„Stahli isand,“ ütleb siis weel Sartorius, „Teie olete see mees, kes Gesti maad õigel wiisil teenite, kes oma isamaad ehitate

ja ilustate. Teie hoolet külwetakse Gesti sõnu igale poole. . . Kes oleks seda mõelnud, kes seda enne kuulnud, et Gesti laste keel nõnda kaugele pidi jõudma?

Praegu kuulnud avalduses on siis tähtis, et õp. Sartoriuse teadmise järele Stahli raamatud kõige esimesed on, mida Gesti keeles on trükitud. Katekismust, mis enne juba trükitud, ei näita ta mitte tundwat; ta nimetab üksi Stahli wäljaantud usuõpetuse raamatut. Ka saagu nimetatud, et ta seal juures ühest grammatikust kõneleb, keda Stahl weel tahta wälja anda.

Mis näeb siis meie film, kui lauluramatute enese sisse waatame? Kudas kõlawad esimese luuletaja laulud meie kõrwu? Kas meie raamatud ise wastata.

„Gest korgfest taiwast tullen minna,

„Minna tohn teil hehds uhel sannat,

„Meist uhelst sannast tohn minna ni paljo

„Kumbast minna laulda nincl ütelda

tahan j. n. e. nõnda on näituseks ühe Sõulu laulu sõnad ja peaaegu on tarwis, et ma weel juurde pean lisama, et seesama tuttaw

kiriku laul: „Ma tulen taewast ülevalt“
esimeses trüfis on.

Üks püha õhtu söömaaja laul algab
nende sõnadega: Summal olkut kitetut ning
tennatut, ke issi meid on sõhtnud omma
ihho ning werre kaks. j. n. e.

Ei ole neis nõnda nimetatud lauludes
riimi olemas; ei ole Stahl ega ta abilised
sõnu lauluks luues sugugi selle peale mõelnud,
sõnade silbisid ära lugeda ja nende rõhku tähele
panna. Nõnda on sagedaste Eesti keeli
tõlgul Saksakeeli sõnade juures palju rohkem
silbisid kui wiimastel.

Ja täieste arusaamata on, mill kombel
seesugusid laulusid lauldi, ja kui neid lauldi,
kuis nad kõlasiwad. Wist oliwad pooled laul-
jad alles jalmi kesk paigas, kui wirgemad
juba ta lõpule oliwad jõudnud.

Stahli abilistest wõime sellepärast rää-
kida, et mitme laulu juures laulikute nimesid
leiame, kuna suurem osa ilma nimedeta
trükitud on. Wiimased on siis küll Stahli
oma töö; selle kõrwas on teda aga oma
abiga järgmised mehed toetada püüdnud:

Rose õp. Heinrich Bestring, Sakobi õp. Andreas Lundi, Ambla õpetaja Peter Fabricius, Kullamaa õpetaja Helmold zur Mühlen, Düri õp. Wagener ja Tärwa Saani õp. Hinkelmann, Tallinna Pühawaimu kiriku õp. Eberhard von Neuteln. Ka üht Tallinna kooli õpetaja Brocmann'i leiame laululoojate hulgas.

Laulude järel tulewad õpetaja altari palwed, millest mõni jagu nootidega on. Muusika loo kohta on wiimased selle poolest tähtsad, et nad sabata on, et lühikeste ega pikkade nootide wahel wahet ei tehta ja taht sugugi määratud ei ole.

Käsi- ja koduraamatu kolmandamas jaus leiame kirikuaasta ewangeliumid ja epistlid ja siis jutustatakse nelja ewangeliumi najal Issanda kannatamise lugu.

Pikkemas eeskõnes seletab kirjanik, kuis ta pärast pehmemat rooga nüüd kängemat pakkuda ristiusu algusõpetusi põhjustades.

Peale selle leiame tähtsaid sõnumid, mis Stahli enese elusse ja tema kirjatöödesse puutuwad.

Nimetatud raamatu on Stahl Philipp Scheidenghile pühendanud, kes ka juba teise raamatu ees sai nimetatud — ja nende tähenduste järele on see mees Rootsi kuninganna Christine nõunik, Eesti- ja Viivi würstifonna kuberneer, Tartu hoowikohu praesident ja uniwersiteedi kanzler.

Teda tänab nüüd kirjaniik kõige soojemate sõnadega, et ta tema tööd oma nõuu ja abiga edendanud.

Ei ulatanud mitte ta oma jõud nii kaugele raamatu suurt trüki kulu kanda ja tema pärast oleks raamat trükkimata pidanud jääma.

Seal olla siis kuberneer, ilma et teda nimelt palutud, nõuiks heitnud ja Rootsi maalt abi lubanud muretseda. Ta kuberneeri soovimise peale leidnud kirjaniik kohe Stockholmis, kuhu ta ise reisinud kuninganna ja tema nõunikkude poolt lahket wastawõtmist ja ka rohket abi raamatu awaldamiseks.

Isäranis tänab ta ka kuninganna eestkostjat, sest Christine ise on weel väga noor; ja see mees on Axel Ohsensjerna, kelle nimi ka juba teise raamatu eel sai nimetatud.

Tema hooletski jäi, kui kuulus Gustav Adolf kolmekümne aastase sõja väljal surma leidnud, raske riigi walitsuse ja noore kuninganna kaswatamine.

Mis Stahl siin omaast noorest kuninglikust heategijast jutustab, sünnib kõigipidi kokku sõnumetega, mis muidu kuningannast Christinest, Gustav Adolphi tütrest aru annawad. Ta edendas omas riigi rajades heategevaid ettevõtmisi, ta kogus õpetatud mehi enese ümber ja püüdis nende tööd oma abiga toetada.

Ta nõnda on siis ka üks tükk esimestest awaldustest meie emakeeles Rootsi kroonu lahke abiga ilmunud.

Kui käsi- ja koduraamatu kirjutaja selle abi eest tänanud, tunnistab ta weel laiemalt, mis ta Tallinna linnale tema ülematele wanematele wõlgu olla.

„Tallinnas olen mina sündinud, ütleb ta nimelt, „Tallinna koolides olen mina esimest waimuwilja maitšnud.

Auwäärt Heinrich Bestring, praegune linna superdent, on ihu ja waimu poolest terve aasta minu eest hoolt kannud; nimelt

on ta hoolitsenud, et ma oma teadusi wõiksin suurendada ja laiendada.

Tallinna nõuukogu poolt olen ma kolm aastat abiraha saanud oma püüdumiste ja uurimiste edendamiseks, ja see abi ei oleks wist mitte weel ära lõpenud, kui nüüd Jumal mitte, kui ka liig noorena, ammetisje ei oleks kutsunud.

Ta peale selle ei ole seesama linna nõuukogu mind neid tingimisi täitma mitte sundinud, mida ma abiraha saamisega omaks kohuseks olin tunnistanud."

Siin annab esimese Gesti keeli raamatu kirjutaja ise omast elust mõnda teada, mis siis siia üles paneme.

Heinrich Stahl on, nagu juba kuulsime, Tallinnas sündinud, kus ta isa suure gildi ehk kaupmeeste seltskonna wanem oli.

Dma esimest õpetust sai ta kodupaiga koolides, läks siis Saksamaale ja studeeris Rostocki, Greifswalde, Wittenbergi ja teiste uniwersiteetide peal.

Saksa maalt magistri auunuimega tagasi tulles, jäeti ta Järwa maal Madisse kiriku-

õpetajaks aastal 1623, mille tarwis, nagu enne kuulsime, wist Tallinna linnawalitsus oma luba pidi andma, sest kõige enne oliwad Stahlil kohused Tallinna linna wasta täita, kes tema koolitamise ja õppimise töös talle rohkest abi oli annud.

Madisese õpetaja ammeti kõrwal oli Stahl ka Peetri koguduse hingekarjane.

Aastal 1627 sai Järwa maa praoski ammet ta kätte ja kuus aastat pärast poole kutsuti teda Kadrina kirikuõpetajaks.

Juba Järwa maal kirjutas ta oma käsi- ja koduraamatu esimese jau, mis aastal 1632 Riias trükiti.

Viis aastat oli Stahl Kadrina koguduse õpetaja, kuna ühel koolil Wiru- ja Järwa maa praoski ammet tema käes oli.

Siin andis ta oma lauluraamatu ja esimese Gesti keele grammatika, sellesama keeleõpetuse, kelle peale juba oma arutuse hakatuses mõtlesime — aastal 1637 wälja ja aasta pärast ilmus ka juba tema käsi- ja koduraamatu kolmas ja neljas jagu.

Sellesamal aastal (1638) wahetas ta jälle oma ammeti, sest teda kutsuti Tallinna doomkiriku õpetajaks ja weel Harju maa praostiks.

Jälle siingi oli kuninganna Christine, kelle poolt ta oma tööde toetuseks abi sai. Aga ka Tallinnasse ei jäänud ta pikemalt ammetisse, sest kolme aasta pärast wõttis ta uut kutsu vastu ja sai Narwa, Ingri maa ja Karjala superdendiks.

Narwas ajutas ta oma kuningliku eestkostja abiga uut ammetit algades iseäralise konsistoriumi ja suure Rootsi kooli. Kui ta weel esimese Gesti keeli jutluse raamatu (1641 ja 1649) wälja annud, lõpetas ta aastal 1657 oma töörikkaid elupäiwi 7. Jaani kuu päewal.

Waatame käsi- ja koduraamatu kolmandama jau enese sisse, kelle eeskõne meid ta kirjutaja aega ja ta elujuhtumisi tähele panema juhatab, siis ei leia meie ka siin mitte paranemist keele poolest, ta kõla teeb nõndasamuti meie kõrwadele haiget, nagu esimeses ja teises raamatus.

Tähtis on meile ka aga siin üks haruldane püha, kelle tarwis meie ka ewangeliumi ja epistli leiame: Tallinna tänupüha ehk muidu Wenelaste püha nimetatud.⁴

Püha tuletab küll üht juhtumist meelde, kus Tallinn sõawiletsusest Wenelastega peasis.

Ta kui meie mitte ei eksi, peame siin raske aja peale mõtlema, kus Wene zaar Joann IV., keda ka Hirmsaks Joanniks nimetati, oma wõitjate sõawägedega Läänemere maid laastas.

Meie kallid kodumaa on ju, nagu teame, ikka üks neiu olnud, keda palju naabrid kosimas käinud kõigest neljast maailma kaarest.

Kui nüüd kord nimetatud ajal Poola kuningas ihaldades läänelaste poole waatas, süüdis Wene zaar uueste sõatuld põlema, mis tükk aega juba oma werise koidupunaga meie isamaad oli walgustanud. Nimitelt tuli aastal 1560 juur Wene sõawägi, kelle pealik würst Kurbsky oli, Liwi maale ja asus Tartus.

Siit ta käis mitmel rikkamal rüütlimõisjal külaliseks, läks ka Cesti maad waatama

rikkus Kose kiriku ja wõitis Tallinna piiskopi lossi Kiviloo ära, praeguses Harju-Taani kihelkonnas Tallinna lähedal.

Ta kui nüüd Wiljandi kindlusega, keda Saksa palga soldatid maksu lootes waenlase kätte annud, Saksa rüütlite wiimane jõud oli langenud, kui Wiljandi tuha hunifuks oli muudetud, läks suurem jagu Wene sõawäest jälle Tallinna maale.

Wetine wõitlus algas siis pea Paide all, kus kindluse ümberpiirajatele wägewaste wasta pandi.

Ühel ajal läks aga ka üks osa wäge Pääne maale ja oli tall kindel nõuu Kalewi künkal kauemaks külaliseks jääda.

Seal sündis aga äkitselt ootmata asi: 4. Jaani kuu päewal 1561 heitis ennast Eesti maa Rootsi walitsuse alla, kelle kuningas Erich XIV. oma uutele alamatele kuningliku sõnaga ewangeliumi usku ja endiseid õigusi oli finnitanud. Ka edespidi-
sed wõitlemised ei lükanud tehtud lepingu põhja mitte ümber.

Selle tähtsa aja juhtumiste juurde juha-

takse meid wist, kui iseäralik tänupüha Tallinnas peeti, kus peasemist Wenelaste wägede eest pühitseti. Sest üliwägi tähtsad pidiwad need juhtumised olema, kelle kohta üks püha asutati, mis teistega kiriku aastas tahab ühe wääriline olla.

Käsi- ja koduraamatu neljas jagu tahab õpetajatele kõige esmalt nõuu andja olla nende ammeti kohuste täitmise juures; ta toob peale uute kiriku palwete küsimisi ammeti tallituste üle ja laiemaid wastusi nende kohta.

Geškones noomib Stahl ammeti wendi, et nad ennast mitte isandaks, waid majapijaks pidada arwama.

Ta maenitseb neid, et nad õiged karjased olgu ja mitte palgalised, kes oma kasu taga ajada ja paremaid kohtasi kätte saada püüda; nad karistagu, kus seda tarwis; nad ärgu rääkigu mitte suu järele, waid ülematele ja alamatele soowigu nad ühel wiisil, mis tõsi ja tulus, kaunis ja hea.

Kes üksi kuuljaid meelitada ja paitada, ei see tunda mitte kohusid isamaa wasta.

Ärgu waadaku tõetunnistaja mitte selle

peale, et wastalise hulk kaswada; tõe pidada ometi tõeks jääma ja heast külwist hea wili wõrsuma.

„Peale selle olen ma,“ lisab weel raamatu kirjutaja juurde, „mõnesuguste juhtumiste kohta sündsad palwed kokku pannud, keda waestele talurahwale wõiks ette lugeda, seni kui nad neid mõistwad, et ka nemad nõnda õpiksidwad Jumala käest palwes tema waimu paluma ja teda tema helduse eest tänama.

Sest seda näeme iga kord, et waene rahwas, kui ta kirikusse, pihstile ehk armulauale tuleb, küll palwemeeleline on (zwar gute Andacht haben) ja hea meelega paluda tahawad, aga mitte ei tea, mis ja kuidas nad peawad paluma, sest et nad oma eluaeg korralisi palweid mitte ei ole kuulnud ega lugenud.

Mis Tärwa- ja Wirumaa praosk meie esiwanematest tema ajal tunnistab, see tõendab üksi teise teadusi, mis sest kurwast ajast aru annawad, sest pimedus katab siin maad ja pilkane pime orjastatud ja rõhutud rahwast.

Ja kus võiks ilma peal lugu teisiti olla, kus rahvas ihu ja waimu poolest orjakkaid kannab, kus nimelt ka rahwakooli olemas ei ole. Et rahvas katoliku kiriku walitsuse ajal kõige alama hariduse astme peal seisib, ei hakka meie sugugi imeks panema, sest katoliku kirik ei ole kunagi rahwa koolisid asutanud. Ei ta püüa oma liikmetele mitte haridust pakuda, waid nõuab ainult sõnakuulmist ja allahetmist.

Uga kas uus päike ja wabam elu liikumine õnnetumaise Läänemere rahwastele ei tõusenud, kui julge munk Lutherus oma tõe tunnistusega wana maailma sagarast tõstis ja tuhandetele ja millionidele waimu wabadust kinnitas? Küll näitas ju, et ka meie kodumaale tuuke õlipuu lehaga lendas. Hakkasiwad ommeti ka siin keset 16. aastajada flooftrite müürid langema, Rooma preestrid põgenema. Usupuhastamine sai meie maal kindlat wõitu, sest 17. Määri kuu päewal 1554 tegi Wolmaris Viivi maapäew otsuseks, kuhu ka ordomeister Heinrich von Galen oma allkirja ei keelanud, et igaüks

seada usku teelmata võis tunnistada, mis ta tahtis. Siiski maitstes alguses rahvas ja alamad seisused vähä usupuhastuse õnnistusest ja waimu wabaduse kinnitusest, sest et mitte igal pool sügaw südame tungimine usuuendusele ei sundinud.

Ta peale selle ei võinud rahu wili mitte wõrsuda, et sõa tormid mitte waikeks jääda ei tahtnud. Nimelt oli kõige suuremaks õnnetuks meie kodumaale, et Liivi maa kahetja aastat pärast ülewal nimetatud Wolmari maapäewa katoliku Poola kuninga alamaks sai.

Nõnda on siis koguniste arusaadaw, et järgmiste aastakümnete sees rahwa põli sugugi ei parane ja ewangeliumi usu wiljast midagi weel märkida ei ole.

Ta üsna kokku käib Stahli tunnistusega, mis kolmkümmend aastat pärast usuwabaduse kinnitust Tallinna Püha Waimu kirikuõpetaja Balthasar Ruskow omas ajaraamatus meie esivanematest awaldab. „Tuhande talupoja hulgast,“ nõnda ütleb ta, „olla waewalt

üks leida, kes Issameie palwet mõista ja weel vähem neid, kelle katekismus wiis peatükki tuttawad olla." Tah, kaugel oli weel see aeg, kus werel wäetatud Eesti pinnal uus walgus koitma hakkas, kus kiriku kõrwal ka ta kaksikwend kool oma kohusi täita ette wõttis,

Kõige vähemalt oli sell ajal rahwa elu kasumist loota, kus meie kodumaa oma ülemat walitsust wahetas.

Sest nagu üksikute inimeste kaswatamise juures koolmeistrite wahetus ja sage õpetuse plaani muutmine kahjuline on, nõnda ei wõi ka terve rahwa elu õitsema hakata, kui ta sagedaste ühe ülema walitsuse alt teise alla saab, kelle ju ka kaswataja kohus oma alamate üle täita on.

Et siin 16 aastasaja esimesel poolel piirggi Eesti pinnal põleda ei taha, küünla walgusest weel kõnetki ei ole, sellepärast on arusaadaw, kui ta meile ka kensakas näitab olemat — kui esimest Eesti keeli raamatu kirjutajat tema imeldamise wäärt töö pärast pilwede taha tõstetakse.

Ka käsi- ja koduraamatu neljas jagu peab siis muidugi kiituse lauluga Stahli töö üle algama ja et ta hästi mõjuks, on ta jälle Padina keeli.

Raamatu kirjutaja Heinrich Stahl — nõnda arutab laiemalt Heinrich Bestring, Kose õpetaja — ta olla Eesti rahwa suur Elias ja neljas selle nime wääriline. Kõige suurem ja esimene olnud Kõigewägewama seaduste Tuuda rahwale kuulutaja ja Baali prohwetite hukkaja, teine olnud Johannes, kes sõrmega Jumala Dalle peale näitanud, kolmas Lutherus, kes Rooma paawsti wägivalda murdnud; nende jälgedes astuda nüüd see mees, kes Eesti rahwale elu rooga pakkuda, kes Eesti rahwa Elias olla ja neljas selle nime wääriline. Tema teenistus olla, et rumalad eluteadusi õppida, kes kiituse laulud Eesti keeles taewa poole kõlada ja pimedus kaduda Eesti piiridelt.

Kui wähe wiimane soow täide läks, seda meie teame; ja kui kaunis Stahli laulude kõla wõis olla, seda püüdsime ka ülewal juba tähendada. Kui wäha nad tõeste

pruugitawad ja lauletawad oliwad, näikse juba sellest, et pea nende parandamise peale mõeldi.

Ehk küll Stahl esimesta keeletundjaks peeti, arwati ommeti tarwiliseks tema laulu lõnga silendada. Nimelt wõttis Georg Salemann, üks Balthasar Rusfowi, tuttawa ajaraamatu kirjutaja järel tulejatest kätte, Stahli lauluraamatut läbi waatada. Ta tundis raamatu kõige awalikumat puudust selle poolest, et laulud riimita on; ta püüdis seda wiga kustutada ja ka muidu raamatut parandada.

Sellepärast lõi ta 45 Stahli laulu uueste ümber — ja siis tuli uus „Käsi-, kodu- ja kirikuraamat Tallinnas wälja aastal 1656. Weel paar lehekülge Käsi- ja kodu- raamatu wiimases jaus sunnivad meid seisatama, 17. aastajaja kõige tähtsemat asutust meie kodumaale meelde tuletades.

Nimetatud raamatu fiskejuhatuses leiame ammetliku zensuri ehk kaaskirja, mida raamatu kirjutaja enesele palunud, et seesuguse ammetliku soowitamise läbi oma kirjatööle

laialelautamise teed silendada. Ja see asutus, kes oma ammetliku kriitikaga Stahl raamatut heaks ja tululikuks kiidab, „mitte ainult talurahwale, waid ka kirikuõpetajatele,“ kes suuremaid ja kallimaid raamatuid enesele mitte muretšeda ei jõuda, on „kuningliku Tartu suurkooli theologia fakultet ehk waimuliku teaduse jauskond.“

Ka nimetatud kirjatükk on haruldane ja päris oma aja laps, ta on koguni teistsugune kui uuema aja ammetlikud zensurid.

Nelja ja poole lehekülge peal kõneldakse seal enne waimulikuisst annetest, kelle osaline ka raamatu kirjutaja rohkestes olla — ja siis joowitatakse igapidi tema tähtsat tööd. Et Stahl mitte siis, kui ta oma käsi- ja kodu-raamatu esimest jagu awaldas, seesugust kaaskirja talle ei püüdnud muretšeda, ei ole meil mitte raske seletada. Sedasama saatis ta 28 Oktobril 1631 oma töötoast trüki toimetusesse ja siis ei olnud Tartu suurekool weel olemasgi; alles 8 kuud pärast poole sai Tartu uniwersiteedi asutus lubatud.

Ta selle eest tuli jälle Rootsi kuulsat kuningat Gustav Adolf tänada. Tema on esimese Tartu uniwersiteedi asutaja.

Ei ole veel rohkem aega mööda kui seitse aastat, kus EeWi maa Rootsi walitsuse alla sai, mis aastal 1625 sündis ja juba hakkawad pea werel wäetatud waenudel kofutawa rahu lilled õitsema. Oli küll kuningas ise kangel, siiski walwas ta ustawaste uute alamate õnne üle. Kus katoliku Poola walitsuse ajal Eutheruse kiriku müürid oliwad langenud, seal ehitas ta neid üles, kus koolid oliwad hengusele läinud, seal äratas ta neid uueste elusse.

Kus sagedad sõjad weriseid haawa oliwad lõõnud, seal püüdis helde kuningas oma sooja südamega ja wägewa tahtmisega neid parandada. Ta andis meie kirikuseaduse, mis praegusegi kirikuseaduse põhi weel on.

Ta asutas aastal 1630 ja 1631 Tallinnas, Tartus ja Riias gümnaasiumi ja mitu alamat kooli.

Et igaüks wõiks julgeste omas majas elada ja auusaste oma leiba süüa, laskis ta

endised kohtuseadused uueste läbi waadata, asutas Tartuse hoowikohtu, kelle all Riia, Wõnnu, Tartu ja Pärnu maakohitud seisiwad.

Ta ära tundes, et põlluharija talu rahwa seisus kõige riikliku elu kindel aluspõhi on, püüdis ta elu mööda ka seda tõsta ja tema kurba korda kergitada.

Ta seega ei löpenud weel ta isalik hoole kandmine.

Et ta ise küll Saksa maa südamas wiibis, kuhu teda sõa pasun kutsunud — siiski mölgusiwad tema meeles rahu aja mõtted.

Et ta käes olewal ajal küll oma ülemaks kohuseks pidas Saksa maa rõhutuid usuwendi kaitset, kes teda kui Lutheruseusuliste patrooni katoliklaste wäe walla wasta appi oliwad palunud — siiski ei unustanud ta uusi alamaid Läänemere rannal ära.

Et küll werise kolmekümne aastase ususõa suuretükide mürin Rootsi kroonu rahakappisid hästi wärisema pani ja wõidurikaste sõawägede ülespidamine werewaimudel palju

kulu nõudis, siiski oli Gustav Adolf nõuiks võtnud meie kodu maale üht kuninglikku kingitust teha.

Üksi paar kuud enne seda päewa, kus leinalaulud ewangeliumi usumaadel kõlama hakkasivad, et waenlase kuul wappert kuningat Püheni lahingis surmanud, kirjutas ta Niirnbergi linnas all laagris, kus ta kuulsa Austria pealiku Wallensteini vastu wõitles 30. Jaani kuu päewal 1632 selle käsikirja, mis Tartu uniwersiteeti asutada käs kis.

Ta et noor suurkool pea peale selle, ehk ta helde asutaja küll werise otsa were wäljadel leidis, siiski oma teaduse tööd on tegemas, seda tunnistab ka Stahli palumise peale awaldatud ja ülewal nimetatud theologia fakulteedi zensur, mille all sellesama juhataja (dekanuse) ja professoride allkiri seisab.

Kõnda juhatas seesama kirjatuikk Stahli raamatus meid üht tähtsat juhtumist meie kodumaa loos tähele panema; ta juhatas meid aga ka kodumaa piiridelt, tahes ehk tahtmata kaugemale kõndima, kus mälestas

mies wärtä asjad maailma historias sündi-
siwad.

Et meie aga sellega wiimati üle määratud
raja oleme astunud, siis püüame seda waba-
dust sellega heaks teha, et weel kord kõige
wanemasse Eesti keeli raamatusse wõtame
sisse waadata ja tema keelest iseäranis
lühikest aru tahame anda.

Kui Stahl oma enne nimetatud keele
õpetuses ütleb, et ta hoolaste Eesti laste suu
peale olla wahtinud j. o. nende kõne wiisi
tähele olla pannud ja et ta midagi üles
wõtnud ei olla, mis mitte ei pruugita —
siis on see üks ümberlükkamata põhjusseadus
igale keeleurijale ja nimelt igale rahwa
kirjanikule.

Kuis on selle seaduse täitmisega lugu
käsi- ja koduraamatus? On see keel, mida
siin leiame tõeste Eesti rahwa keel? Ei
iialgi mitte.

Tuba ülewal kuulnud näitused tõendawad
meile ja iga rida käsi- ja koduraamatus
teeb meile selgeks, et ta keel muud ei ole
kui Saksa keel imelikul wiisil wäänatud ja

käänatud Gesti sõnadega; viimaste asemel tulevad sagedaste ka Saksa keeli täied sõnad ja ka koguniste Ladina keeli sõna peab kord Gestlasele kirikulaulus arusaadaw olema.

Teesuse jüngrid ei küsi mitte: kes on ommeti suurem taewa riigis, waid kes on doch . . . taiwa ricko sehs." Nende Snnis- tegija käib „Galleische mere ehres". Gesti sõna „ehl" näitab Ladina keeli „vel" palju auusam olevat. Sõna „igaüks" on „üks ikalik ainult selleparast, et Saksa keeles „ein jeglicher" seisib ja sõnalõpp „lich" ka mitte Gesti keeles sellepärast ei tohtinud puududa.

Gesti keeles määrawat sugusõna ei ole, aga Stahl paneb Saksa keele „der, die, das" seega ümber ja loob sellega ühe keele eksituse, mis nimelt meie kirikuraamatutele pool kolmat sada aastat sugugi mitte iluks ei ole olnud.

Nõndaajama on ka kaks tähte ü ja x ühes koos, mis Gesti keele sõna üks peavad tähendama, sada korda ilma aega kirjutatud, kus neid sugugi tarwis ei ole.

Uga iseäranis on käsi- ja koduraamatus pea- ja tegu sõnade muutmine üks imeline jampsimine Eesti keele sõnadega. Eksituste hulgast võtame ainult paar näitust välja. Accusatiivuse muute asemel leiame genitiivuse muudet, ei ta ütle mitte: kiitke Issandat" vaid „kiitket sedda Issanda! Nõnda ei jää talle siis muud nõuu, kui genitiivuse asemel üht haruldast sõnadekogu pruukida; näituseks on siis: ülema preestri koda — „tubba sest kõrgke pappist“ hapnemata leiwade püha — „se põha neist magkufast leibast;“ käsu õpetus on — „oppedus sest keskuffest.“ Meie katekismuse wiimasel peatükil on järgmine pealkiri: „Se wihes pehtücl on se Sakrament sest altarist,“ kus peale selle sõna „see“ asjata kolm korda ette tuleb.

Tegusõna muutes ütleb ta: „minna uskun — ja salgawates käändudes: keddaht ep tulleb se isja juhre . . ke mitte ussup.“ Wiimane õige sõna muude teeb meile ühel hoobil tõeks, et sõnakuju uskun ka mitte wanema aja kõnewiis ei wõi olla.

Oh! siis küll esimesel Eesti kirjapõllul

ainult Saksa maa adraga künneti, mis meie kiwirikka ja kännulise maa kohta jugugi ei kõlbanud, siiski ei ole ta ilma kõige tähtsusetata; et ta ise juba pool kolmat sada aastat wana on, wõime muidugi mõnda tust õppida.

Keeleuurija saab siit wisjiste mõnda leidma, mis wanema aja keele mälestus on. Mõnda on praegune casus comitativus, ehk muude, mis seltsi ja abi tähendab, nagu sõnades mehega, lihaga . . weel kahels sõnaks jautatud; sest pool kolmat saja aasta eest öeldi weel „mehe kaas“, „liha kaas“, ja wiimasest sõnast on „lõpp „ga“ aega mööda sündinud. Sõna „minuga“ tähendab sellejärelle esialgul minu kaas ehk minu abija seltsimees.

Peale selle leiame weel sõna „ees“ ja „sees“ kõrwal „edes“ ja „sides“; känd „edes“ on meile ju weel praegugi sõnas „edespidi“ alale hoitud; rohkem kui kahe saja aasta eest on aga ka rahwas neid laiemal möödul weel priuufinud ja alles aastate jookjul on pehme kahe healega tähe wahelt koguniste wälja langenud.

Käsi- ja koduraamat annab meile aga ka weel seda tunnistust, et meie kaks pea keelemurret, Tallinna ja Tartu murre üks kord palja omasemad ja üks teisele lähemad oliwad kui nad praegu on. Nõnda leiame näituseks nimetatud raamatus hea hulk sõnu, mis praegu üksi Tartu murdes ette tulewad, nagu mea, omma, pajatama. Sest kudas juhtuwad nad muidu ühe mehe sulesse ja suhu, kes Tallinnas on sündinud ja üles kaswanud, kes siis Saksa maale läks, seal mitu aastat studeeris ja siis koha Tallinna maal õpetajaks sai ja kes wiisisti mitte keele uurimise pärast Tartlasti tülitamas ega Wörulasil wõersiks ei ole olnud.

Küll on ka wõimalik, et kiriku keel lõunapooliste Gesticlaste keelest, kelle juures ennemine emakeeles jutlusi hakati pidama, jellepärast et usupuhastamine lõuna poolt tulles aega möödapõhja poole jõudis, siiski ei seletaks weel see mitte kõike Tartu murde sõnu kõige wanemates Gestickeeli raamatutes. Wasta waidlemata on jellepärast siis pool kolmat saja aasta eest Tallinna ja Tartu

murre ligemad oma seisukoha poolest. Tallinna keel on ennaft ise edasi ehitades wane-
maid sõnakujusi ikka enam ja enam kautanud,
kuna Tartu murre palju wisam neid kui
endisi aja pärandusi finni pidada püüab.

Nõnda ei ole wisfiste käsi- ja kodu
raamatu paljuse ütlus: „nemmä omma,“
kus meie nüüd ütleme nemad on; niisama
kui ka „tema on“ — Tartu turult toodud
fogemata kaup, waid ta on tõeste wanema
aja pärandus, jest Soome keeles öeldakse
praegu „tämä on“ ja „näinä owat“ ja
Tartu murdes praegugi weel olew „omma“
on Soome keelele tõeste omasem kui prae-
gune Tallinna keele paljuse tähendus „on“.

— Kui Stahl ka weel ütleb: meddi Issand
meddi heh (meite heaks), siis ei ole ka sõna
„medi“ mitte tema luule sünnitus, waid
tõeste rahwa suust kuuludud ja on küll Tar-
wastu ja Holstre ja mõne koha j. n. e.
mede sõnade poolwend. — Nõndasamuti
ei ole ka: laulket, olket, olkut jugugi mitte
imelise keele targa eksitus, waid tõeste
wanema Eesti keele omadus, mis teda üsna

Soome keele sugulase tunnistab olemat. Lõputäht **t** ei ole sõnades laulket ja olket muid kui sõna „teie“; ja täis sõna ise muud midagi kui kahest sõnast kokku wõetud — laulge teie, — olge teie. Ja sõnas „olkut“, on lõputäht „**t**“ lühendatud „**ta**“ — olgu ta.

Praeguses Eesti keeles on täht „**t**“ „teie“ ehk „**ta**“ tähenduses kadunud, meile on üksi jarnajest asemisõna lühendusest veel üks mälestus jäänud, sest praegugi ütleme veel: laulgem, — olgem, mis muud ei wõi esialgul olnud olla kui „laulge meie,“ — „olge meie“. — Et me sõna „olket, laulket, olkut“ mitte keele efsitusteks, waid tõeste wanema keele kujudeks arwajime, tõendab meile ka Soome keel, kus praegu veel lõputäht „**t**“ ette tuleb, sest meie keele „olge“ on seal praegu veel „olkaatte“, meie „tooge“ asemel ütlewad Soome wennad „tuokaatte.“

Et Stahli Saksa keele õigefirjutus veel kindlaid seadusi tähele ei pane, siis ei taha meie sugugi imeldada, kui Eesti keele firju-

tuse wiis käsi- ja koduraamatus kõigi pidi kirjju ja haruldane on. Siiski on ta ühes tükis korda pidada püüdnud: ta ei kirjuta iial kahekorrast „h“ d kahe healega tähe wahel ja on selle tarwis ka raamatu ees otsas seaduse ülestähendanud, et „h“ see- sugusel korral wiimase wokaali ees tulla wälja rääkida, näituseks — iho, õhe. (iho, ühe.) Kus nüüd esimene Gesti kirjaniit tõeste õiget rada tallamas oli, on siiski ta järel tulew aeg teda parandada püüdnud; sest et seal igalpool kaks konsonanti kahe wokaali wahel kirjutadi, wõeti ka waene „h“ uueste käsi- ja anti ka temale weel teine feltsi mees kaasa ja kirjutadi: ihho, mehhe, lihha j. n. e. Sellega paneme aga ka siis käsi- ja koduraamatu ise finni ja pajatame ainult weel paar sõnakest tema ja ta kirjutaja kohta.

Mööda lasksime minna oma filmade ees esimest awaldust Gesti kirjapõllul; mööda läks temaga ühel hoobil ka üks mälestus meie kodumaa kaugemast minewikust. Ta

fellepäraft on ta meile üks tähtjas ja kallis wanemate pärandus.

Kui ka meie emakeelega imelikul wiisil siin ümberkäiafse ja tema elust ja olust sugugi aru ei saada, siis ei wõi me Tärwa- ja Harjumaal praoski kirjatööd, kes pool kolmat saja aasta eest elas, mitte uuema aja tollipuuga mõõta. Uus kirjandus annab siin alles esimest elu märki ja kunas oleks wäeti laps nõnda kindel sammuma kui täis kaswanud ehk mehine mees?

Tänu tahame tunnistada sellepäraft esimesele Eesti kirjandusele tema haua põhjal, et tall soe süda meie esiwanemate wasta olnud, et ta ärdusega ja kaastundmisega nende kurwast eluforrast kõneleb.

Ta on oma kohusid isamaad wasta täita jõudu mööda püüdnud ja on nimelt seda oma kodaniku kohuseks pidanud sinna walgust wiia, kus pilkane pimedus walitses, kus rahwas surma orus istus, kus orjaste teda ihu ja waimu poolest maha rõhus: ja seesugune püüdmine on auu ja tänu wäärt.

Ta eksitust ei tahame talle sellepäraft hea

meelega andeks anda. Ta on wiisiste, mis ta ise tunnistab, rahwa keelt tähele panna oma esimeseks kohuseks arwanud. Ta on rahwa suust hulga sõnu korjanud, sest sõnade poolest ei ole ta sugugi waene; aga sõnu keele hooneks kofku liites puudub tall täieste ehitus — meistri osawus. Ta seda waimu annet, mida Tartu esimese suurkooli fakul- teet Stahli juures iseäranis kiidab, „annet keeli seletada“ ei ole tall sugugi. Hulga sõnu on ta küll rahwa suus kuulnud, aga seadusi, kelle põhja peal nad ennast liikmen- datud olewuseks üles ehitawad, ei ole ta mitte üles leidnud; keele elu ja olu ja tema rikast iseloomu ei ole ta sugugi aimanud.

Esimese Gesti kirjatöö waesjust waban- dades, tahame siiski seda meest, kes juba pool kolmat saja aasta eest, kus weel wilu ja tormiline tuul Gesti pinnal puhkus ja kes siis juba kirjalikku tallitust Gesti keeles isa- maa tööks pidas — tänuliku südamega mäles- tada Nooma lauliku sõna meeles mõlgutades:

Puudub ka püüdjäl jõud, me auustame siiski ta tahtmist.

M. Lipp.

Schnakenburgi Cesti Rahwa-Biblioteek:

- Nr. 1. Naudje näufattega mees.
Nr. 2. Kaabakad ehk kuld ei anna rahu.
Nr. 3. Iisraeli mehe tütar.
Nr. 4. Mererööwliste saar.
Nr. 5. Kaarlo Suomalaise Novellad ehk uudisjutud.
Nr. 6. Ühetjas Cesti jututooja.
Nr. 7. Joosep Haideni elulugu.
Nr. 8. Kümnes Cesti jututooja.
Nr. 9. Wallensteini surm.
Nr. 10. Hudsoni jõe ääres.
Nr. 11. Rändaja Kaljumägestikus.
Nr. 12. Guajana metsades.
Nr. 13. Maarja ja Sewa.
Nr. 14. Lahtine aken.
Nr. 15. Efiwanemate warandus.
Nr. 16. Karin.
Nr. 17. Kaljajutud.
Nr. 18. Tähtsad mehed. Efmene anne.
Nr. 19. Masepa, ehk sõit surma riiki.
Nr. 20. Tähtsad mehed. Teine anne.
Nr. 21. Endise põlwe parandus.
Nr. 22. Tähtsad mehed. Kolmas anne.
Nr. 23. Dr. Fählmanni kirjad.
Nr. 24. D. W. Masingi kirjad. Efmene anne.
Nr. 25. Kalewala. 8 pildiga.
Nr. 26. Isamaa tütar.
Nr. 27. Tähtsad mehed. Neljas anne.
Nr. 28. Masingi kirjad. Teine anne.
Nr. 29. Nut ja wana.
Nr. 30. Tähtsad mehed. Viies anne.
Nr. 31. Masingi kirjad. Kolmas anne.
Nr. 32. Tähtsad mehed. Kuues anne.

Iga raamat maksab 20 kop.